

WFR 2018/71

Over promoveren gesproken

VERSLAG VAN DE LANDELIJKE BIJENKOMST VOOR PROMOVENDI VAN DE VERENIGING VOOR BELASTINGWETENSCHAP, GEHOUDEN OP VRIJDAG 9 MAART 2018, TE AMSTERDAM

MR. L.J.A. PIETERSE¹

“Lijden dat geen inzicht brengt, leidt tot wanhoop.”²

1 Inleiding

Op vrijdag 9 maart 2018 vond voor de derde maal de landelijke bijeenkomst voor promovendi plaats, een initiatief van de Vereniging voor Belastingwetenschap.³ Deze keer was de plaats van handeling het Symphonygebouw, dat aan de Amsterdamse Zuidas is gelegen, en een nogal spraakmakende geschiedenis kent, die op deze plaats verder onbesproken blijft. De sessie werd geopend door Essers,⁴ de voorzitter van de vereniging. Tijdens een eerdere editie van een promovendibijeenkomst heeft hij onder meer zijn visie op promoveren uiteengezet.⁵ Deze keer wees hij er – in zijn hoedanigheid van voorzitter van de vereniging – op dat de bijeenkomst verschillende doelen heeft. Zo is het van belang dat onderzoekers elkaar kennen en ervaringen kunnen delen. Ook vindt de vereniging het belangrijk goede contacten te onderhouden met jonge fiscalisten. Verder realiseert het bestuur van de vereniging zich dat promoveren – door universiteiten – steeds belangrijker wordt gevonden. In dit verband benadrukte Essers dat de relatie tussen promotor en promovendus een heel bijzondere is, en tevens dat het op voorhand niet vaststaat hoe het project zal verlopen en eindigen. Zeker voor de promovendus is het onderzoek een spannend gebeuren, en om het proces in goede banen te leiden is het zaak dat de relatie tussen promotor en promovendus goed is.

De inleiders van de middag werden vervolgens geïntroduceerd door Pötgens,⁶ die namens de Vrije Universiteit Amsterdam als gastheer optrad, en zo zijn eigen ervaringen met promoveren en die als promotor heeft opgedaan, zo werd gedurende de bijeenkomst – soms via toespelingen van anderen – duidelijk. Pötgens, die de wereld een proefschrift van zo’n 1000 bladzijden heeft geschonken, gaf te kennen dat hij benieuwd is naar de inzichten van de inleiders en hoopte daarvan te leren, ook om het instituut promotor, zoals hij dat noemde, te verbeteren. In dat kader memoreerde hij dat in België de zogenoemde begeleidingscommissie is ingeburgerd. Een zodanige commissie wordt samengesteld op het moment dat iemand met zijn onderzoek begint; na een openingssessie komt men jaarlijks bijeen om de voortgang met de kandidaat te bespreken. Pötgens vroeg zich af of zoiets wellicht ook in Nederland in de praktijk zou kunnen worden gebracht.

Dit verslag bevat de inhoud van de verschillende inleidingen en een indruk van de gevoerde discussies, onder meer over de ‘stellingen’ die de inleiders presenteerden en de posities die zij innamen. De aantekeningen die ik maakte, vormen daarvoor de leidraad. In de eerste sectie van dit verslag (‘Promoveren’) geef ik – bij wijze van amuse – enkele losse gedachten over promoveren weer.⁷ Zij lijken aan de eigenlijke rapportage vooraf te gaan, maar zijn daarmee onlosmakelijk verbonden, zo zal de lezer merken. Het verslag zelf zal zo hier en daar worden gelardeerd met eigen observaties.

¹ De auteur is verbonden aan de Universiteit Leiden en de Vrije Universiteit Amsterdam.

² Aldus Thomas Keating, die al meer dan zestig jaar in een klooster in de Rocky Mountains verblijft, in het door Lucette Verboven geschreven boek: *Wereld zonder einde. Reflecties op mijn leven als monnik*, Utrecht: Kok 2017, p. 89.

³ Hierna ook: de vereniging.

⁴ P.H.J. Essers is hoogleraar belastingrecht aan Tilburg University.

⁵ *Leren promoveren, lessen voor geschoolde arbeiders*, WFR 2016/85.

⁶ F.P.G. Pötgens is hoogleraar in het Internationale en Europese Belastingrecht aan de Vrije Universiteit Amsterdam (verbonden aan het VU Nexus Centre for Multinational Taxation) en belastingadviseur bij De Brauw Blackstone Westbroek te Amsterdam.

⁷ Die gedachten brachten mij er bijna toe deze publicatie uit te rusten met de titel: *Over promoveren en andere ongemakken gesproken*.

2 Promoveren

Dat de mens tot zelfkastijding in staat is, zal niemand verbazen. Het werken aan een proefschrift kan als zodanig worden gekenschetst;⁸ eenieder zal zo zijn eigen – wellicht ook positieve – ervaringen hebben. “Het verichten van promotie-onderzoek is een unieke fase waarin je je volop kan ontplooiën. Je maakt je een deelgebied van het recht eigen, kan je gedachten scherpen, je ontpoppen tot een specialist, je eigen schrijfstijl ontwikkelen, leren omgaan met tegenslagen en beseffen hoe wonderlijk mooi het recht is”, aldus Lawson,⁹ een rechtsgeleerde, die decaan van een juridische faculteit is geweest (terzijde: toen ik een jaar of wat geleden door hem werd uitgenodigd voor een gesprek op zijn kamer, lag een recent verschenen proefschrift van – in mijn herinnering – 800 of 900 bladzijden op de verder lege tafel als een bijna kunstzinnig object met een geheel eigen betekenis die ik kennelijk moest zien te ontdekken).¹⁰ De doorsnee onderzoeker zal naast geluk, talloze minder blijmoedige momenten of zelfs fasen beleven.¹¹ Degene die – bijvoorbeeld op een faculteit van één van onze universiteiten – iemand aantreft die naar de muur zit te staren of – ook dat komt voor – in het luchtledige, zou zomaar te maken kunnen hebben met een vertwijfelde promovendus. Een niet gering aantal fiscalisten moet – soms nadat zich tragische taferelen hebben voorgedaan – afhaken en hun onderzoek, dat soms niet of nauwelijks van de grond is gekomen, sta-

ken.¹² Daarvan zijn ‘aardige’ voorbeelden te geven, dat wil zeggen van onderzoekers die zich soms jarenlang als promovendus afficeren, maar geruisloos van het toneel verdwijnen en – een enkele keer tot ontzetting van de begeleiding die er dan blijkbaar een nogal vrije werkwijze op na heeft gehouden – vrijwel niets blijken te hebben voortgebracht.

In andere gevallen is er wel iets tastbaars beschikbaar. Zo vertrouwde een wat oudere fiscalist in ruste mij onlangs toe dat hij – ergens in de jaren tachtig van de vorige eeuw – zo’n 50 bladzijden tekst had ingeleverd bij zijn beoogde promotor. Die vond het opgeleverde werk, dat nog ergens in zijn woning schijnt te liggen, wat mager voor een proefschrift. De promovendus besloot daarop nog éénmaal bij zijn promotor op bezoek te gaan, en wel om te zeggen dat hij ermee ophield. Het zou mij niet verbazen als er heel wat van dergelijke onafgemaakte manuscripten bestaan. Wellicht is daarvan nog eens een ‘collage’ te maken.

Wie weigert de strijd op te geven, en die zijn er gelukkig ook, zal niet alleen met de nodige twijfels,¹³ maar eveneens met obsessies te kampen hebben, zoals die met originaliteit: “Maar ook originaliteit is een mythe. Architectuur en cultuur in het algemeen zijn nog altijd gebaseerd op doorgeven: imitatie is, meer dan ooit zelfs, alomtegenwoordig in muziek, kunst en architectuur”, en in de fiscaliteit, zo voeg ik daaraan toe. “De verering van originaliteit is enorm, hoewel bijna alles een kwestie van imitatie is – dat is de paradox van onze tijd”.¹⁴

Wat iemand beweegt om aan een promotieonderzoek te beginnen, is niet altijd duidelijk. Het komt voor dat een kandidaat zich daarvoor meldt om te kunnen blijven roeien en coachen bij een roeivereniging, zo las ik laatst ergens, vermoedelijk in een van de landelijke dagbladen. Coachen is trouwens een vaardigheid die goed van pas kan komen; er zijn namelijk begeleiders die niet uit eigen beweging in staat lijken te zijn te reageren op een ingezonden deel van het manuscript of

8 Opvallend veel promovendi vertonen tekenen van depressiviteit. Vgl. R.A. Lawson, ‘Promoties onder het vergrootglas’, *Ars Aequi* (AA) november 2017, p. 891. Ook komt het voor dat promovendi psychotisch worden, zo weet Paula Meesters, een psycholoog die aan de Technische Universiteit Delft mensen behandelt die worstelen met hun proefschrift. Zie: ‘Laat promovendi niet zo zwemmen’, *NRC Handelsblad* 27 januari 2018.

9 R.A. Lawson, ‘Promoties onder het vergrootglas’, *Ars Aequi* (AA) november 2017, p. 892.

10 Het proefschrift, althans de handelseditie van *De voorwaarde in het vermogensrecht*, blijkt zelfs 1146 bladzijden te tellen. Zie de bespreking ervan in *WPNR* 2016/7118.

11 Volgens de promotor van Hubert-Jan van Boxel die het tamelijk hilarische boek *‘De groenteboer uit Den Haag’* heeft geschreven over zijn ervaringen in – vooral – het notariaat, een biografie die hij in eigen beheer heeft uitgegeven en eind 2017 is verschenen, kent promoveren slechts twee leuke momenten: “het moment dat je begint en het moment dat je klaar bent” (p. 154). Zijn promotor was M. van Olffen, zo valt op te maken uit zijn proefschrift over grensoverschrijdende fusies van kapitaalvennootschappen. In *‘De groenteboer uit Den Haag’* wordt Van Olffen overigens onder een andere naam opgevoerd.

12 Dan is sprake van ‘uitval’, zoals dat – in jargon – wordt genoemd. In *Fisikaal* 1979, nr. 11, p. 438, wordt, om een voorbeeld te geven, melding gemaakt van iemand die “in oude stukken graaft” voor zijn dissertatie, maar dat werk heeft niet geleid tot een promotie.

13 “Tot voor enige tijd is er voor mij altijd maar één vast punt geweest in het bestaan: de twijfel. Maar nu, op de drempel van de middelbare leeftijd is mij ook die zekerheid ontrokken, want ik twijfel aan de twijfel”, aldus Boeli van Leeuwen, *‘Inzicht’*, opgenomen in de door B. Jos de Roo bezorgde bundel: *Ver weg dichtbij. Columns voor de wereldomroep*, Haarlem: In de Knipscheer 2017, p. 105.

14 Aldus architect en partner bij een architectenbureau Reinier de Graaf in een vraaggesprek: *‘Ik ben blij dat ik gewoon ben’*, *NRC Handelsblad* 12 januari 2018.

zelfs wachten met het kraken van kritische noten als de onderzoeker op het punt staat het werk aan te bieden aan een uitgever. Of voor deze werkwijze een steekhoudende verklaring is te geven, zou ik niet weten. Wellicht is het zo dat promotoren die zo opereren degenen die zij begeleiden de ervaring die zij zelf hebben gehad met hun promotor, niet willen onthouden. De overwegingen om te beginnen met promotieonderzoek, om de draad van het betoog weer op te pakken, kunnen er ook uit bestaan om meer structuur in het onderzoek en de daaruit voortvloeiende publicaties aan te brengen. Ook het verlangen om hoogleraar te worden kan een beweegreden zijn om een proefschrift te schrijven.

Dat menigeen die wil promoveren, zal beginnen met een opzet die tot een monografie moet leiden, zal bekend zijn; ook dat is waarschijnlijk een kwestie van imitatie. Maar het schrijven van een boek vergt een ongehoorde inspanning, en het resultaat daarvan zal doorgaans – soms na enige opschudding in beperkte kring¹⁵ – tamelijk snel ten prooi vallen aan de vergetelheid. Wie raadpleegt nog weleens het proefschrift van E. ten Tooren, getiteld: *Inkomstenbelasting en Europese integratie*,¹⁶ dat hij op 8 juni 1956 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam verdedigde?¹⁷ De proefschriften die jaren na verschijning ervan nog steeds de moeite waard zijn te raadplegen, zijn tamelijk schaars. Te denken valt aan de studie over internationaal belastingrecht van VerLoren

van Themaat,¹⁸ die in 1946 promoveerde bij Meijers, of het – enkele jaren later – in de reeks *Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap* verschenen proefschrift dat Van den Berge heeft geschreven over beginselen van belastingheffing,¹⁹ dat niet te versmaden is. Verder kan worden gedacht aan het werk van Brüll,²⁰ Geppaart²¹ of dat van Happé,²² een studie over beginselen van fiscale rechtsbescherming die alom wordt gewaardeerd. Het werk van Brüll heeft een bijzondere status, en degene die de moeite neemt een willekeurige bladzijde op te slaan, zal merken dat hij daardoor onmiddellijk wordt gegrepen. Het proza dat de lezer aantreft bevat uitgesproken opvattingen en is bijna intens te noemen. Maar de meeste proefschriften zijn, om deze passage af te sluiten, als rozen die door de eerste nachtvorst heen bloeien, maar met het vallen van de eerste sneeuw verwelken.²³

Een proeve van bekwaamheid tot het leveren van een zelfstandige bijdrage aan het debat over een fiscaalrechtelijk onderwerp, zou ook op een andere – minder belastende – wijze gestalte kunnen krijgen. Zo heeft De Ranitz²⁴ meegewerkt aan het artikelsgewijs commentaar op het Wetboek van Strafvordering van Melai.²⁵ Zijn onderdeel daarvan was: de herziening van arresten. Dit relatief beperkte onderwerp heeft hij na publicatie van het losbladige commentaar, omgewerkt tot een proef-

15 Zo zijn eens vragen aan de Staatssecretaris van Financiën gesteld over het standpunt van de Belastingdienst over de conclusies van een proefschrift over afschrijven op vastgoed dat door T.M. Berkhout is geschreven. Zie V-N 2002/42.3. Ook een proefschrift over offshore-vennootschappen heeft tot vragen aan de Staatssecretaris van Financiën geleid. Zie daarover V-N 2016/3.17.

16 Het betreft – ik citeer – een proeve ener rechtsvergelijkende beschouwing inzake heffingstechniek en differentiatie van de belastingdruk bij een analytisch en een synthetisch systeem in de inkomstenbelasting, uitgegeven door H.J. Paris, Amsterdam 1956.

17 Zijn promotor was H.J. Hellema. Deze buitengewoon hoogleraar stond bekend om “zijn uitzonderlijke toewijding en kritische begeleiding als promotor”, aldus H.J.W. Klein Wassink, ‘Ambtsjubileum prof. mr. H.J. Hellema’, WFR 1966/998. Ter gelegenheid van zijn ambtsjubileum in 1966 memoreerde Klein Wassink, die zelf ook bij Hellema is gepromoveerd (Het fiscale compromis, 1964), dat in fiscalibus een “nog niet geëvenaarde lijst van promovendi (...) Hellema hun “Doktorvater” mogen noemen” (p. 998). Daartoe behoren – naast de eerder genoemden – in elk geval J. Mulder (Het aanmerkelijk belang, 1955), M. de Vries (Bedrijfseconomische en fiscale winstbepaling, 1956), J.H. Christiaanse (De inkomstenbelastingvrijstelling voor de internationale ambtenaren, 1960) en J.A. Schlette (Delegatie in het Nederlandse belastingrecht, 1963).

18 P. VerLoren van Themaat, *Internationaal belastingrecht*, H.J. Paris, Amsterdam 1946.

19 Geschrift no. 68. De verdediging daarvan vond plaats op 8 april 1949, en wel aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Het proefschrift is als ‘preadvies’ besproken tijdens de “druk bezochte” algemene ledenvergadering van 7 mei 1949. Zie Geschrift no. 74.

20 D. Brüll, *Objectieve en subjectieve aspecten van het fiscale winstbegrip*, Amsterdam: FED 1964.

21 Ch.P.A. Geppaart, *Fiscale rechtsvinding*, Amsterdam: FED 1965. “De auteur”, aldus P. Meyjes in zijn bespreking van dit proefschrift, “heeft onze litteratuur verrijkt met een wetenschappelijk werk van de eerste rang, dat zowel voor de rechtspraktijk als voor de theoretische wetenschap van grote waarde is”. Zie: *Belastingbeschouwingen. Een keuze uit het fiscaal maandblad Belastingbeschouwingen*, gemaakt en ingeleid door prof. dr. J.H. Christiaanse, en opgedragen aan prof. dr. B. Schendstok ter gelegenheid van diens zeventigste verjaardag, Alphen aan den Rijn: Samsom 1968, p. 142.

22 R.H. Happé, *Drie beginselen van fiscale rechtsbescherming*, Deventer: Kluwer 1996.

23 Vgl. Hans Tentije in het gedicht ‘Al met al’, opgenomen in de bundel: *Om en nabij*, Amsterdam: De Harmonie 2016, p. 5.

24 R.E.P. (Remco) de Ranitz.

25 Het wetboek van strafvordering: verklaard en van aantekeningen voorzien door de afdeling straf- en strafprocesrecht van de faculteit van de Rijksuniversiteit Leiden, Arnhem: Gouda Quint 1972.

schrift.²⁶ Zelf zegt hij daarover in een interview: “Ik had dat vrij snel af en ben op mijn 27e gepromoveerd”.²⁷ Ook Scheltens heeft zich niet gezet aan het schrijven van een proefschrift om de doctorstitel te verwerven. In overleg met zijn promotor Van Soest heeft hij enige hoofdstukken gekozen uit zijn gedeeltelijk voltooide en verschenen losbladige handboek ‘De Algemene wet inzake rijksbelastingen’.²⁸ De geselecteerde hoofdstukken bevatten beschouwingen over ontstaan en karakter van de belastingschuld en gaan verder vooral over de methode van heffing bij wege van aanslag en die bij wege van voldoening of afdracht op aangifte. In het woord vooraf dat in zijn proefschrift is opgenomen, meent Scheltens aldus “een samenhangend geheel te hebben verkregen”.²⁹ Daarop is hij op 20 maart 1970 gepromoveerd.³⁰ Denkbaar is ook dat onderzoekers op enkele samenhangende artikelen promoveren.³¹ Daaraan zijn voordelen verbonden, en misschien wel in het bijzonder voor buitenpromovendi. Met deze aanpak wordt voorkomen dat de onderzoeker blijft hangen in de ‘architectuur’ van zijn boek; de indeling van de hoofdstukken, de mogelijke verbindingen die daartussen bestaan dan wel kunnen worden aangebracht (“structuur bevindt zich voortdurend in een ontwikkelingsproces. Je vindt haar al doen. Hoofdstuk voor hoofdstuk”³²). De kandidaat zal eerder iets kunnen afleveren, dat – misschien verrijkt door het daarop geleverde commentaar, bijvoorbeeld van een

ervaren redacteur, die de onderzoeker erop kan wijzen dat teksten zijn bedoeld om begrepen te worden – zijn weg zal weten te vinden naar een tijdschrift. Dat zal de onderzoeker voldoening schenken en er tevens aan bijdragen dat het project, dat op deze wijze hanteerbaar wordt, eerder (en wellicht ook met meer plezier) kan worden afgerond.³³

Een stap verder gaat Barendrecht. Hij heeft eens voorgesteld om jonge onderzoekers te laten promoveren op een drietal tijdschriftartikelen over *uiteenlopende* onderwerpen.³⁴ De variëteit die zo wordt bereikt, kan als een voordeel worden gezien. De onderzoeker raakt bijvoorbeeld thuis op verschillende terreinen, wellicht zelfs uithoeken, van het recht. Bezwaar van deze benadering is, aldus Nieuwenhuis, “de noodzakelijke versnippering van aandacht van onderzoekers die gezien hun leeftijd toch al behept zijn met een hogere graad van wispelturigheid. De opdracht om zich gedurende langere tijd vast te bijten in één onderwerp is de lakmoesproef die denker en doeners onderscheidt (...)”.³⁵

Of een wetenschappelijke manier van werken per definitie vraagt om de toepassing van een methode, is een vraag die niet eenduidig valt te beantwoorden. De meeste onderzoekers of auteurs van bijvoorbeeld een beschouwing zullen – deels onbewust – een bepaalde werkwijze hanteren.³⁶ Aan publicaties zal dan ook over het algemeen een – meestal onuitgesproken – methode ten grondslag liggen.³⁷ Zo had Van der Heijden een intuïtief gevoel voor wat billijk was in het concrete geval. “Zijn gevoel wees hem de oplossing aan voor het probleem, zijn verstand de passende argumenten ter onderbouwing van deze oplossing. Kamphuisen noemde dit

26 Treub ging hem daarin voor. Zijn proefschrift uit 1885 over ‘s rijks-, provinciale en gemeentelijke belastingen “was eigenlijk een omwerking van het eerste deel van een reeds eerder door de Utrechtse Universiteit met goud bekroonde prijsvraag”, aldus J. van der Poel, ‘De honderdste geboortedag van prof. mr. Marie Willem Frederik Treub (Post Festum)’, WFR 1959/697.

27 H. Speyart, ‘Herman Speyart interviewt Grosheide en De Ranitz’, *Intellectuele Eigendom en Reclamerecht (IER)* 2012/65.

28 Arnhem: Gouda Quint.

29 J.P. Scheltens, *Belastingenschuld en heffingsmethoden*, Arnhem: Gouda Quint 1970, p. 5.

30 Zie voor een indruk van de kwesties die tijdens de verdediging aan de orde zijn gekomen: L.G. Schedler, ‘Mr. J.P. Scheltens: doctor in de rechtsgeleerdheid’, WFR 1970/343.

31 Zie daarover C.E. de Jager, ‘Promoveren op een artikelenproefschrift binnen de juridische faculteit: duidelijkheid gewenst’, *RM Themis* 2017-5, p. 212 e.v. Zie tevens: ‘Het proefschrift, observaties van een buitenstaander’, *NTFR* 2015/962.

32 Aldus Column McCann, *Brieven aan een jonge schrijver. Enkele praktische en filosofische adviezen*, De Harmonie, Amsterdam 2017, p. 62. “In feite”, zo vervolgt McCann, “vind je structuur soms pas halverwege of zelfs wanneer je bijna tegen het einde aan zit. Dat mag. Je moet erop vertrouwen dat ze uiteindelijk aan het licht komt en functioneel zal zijn.”

33 Dat promoveren op artikelen niet ‘schadelijk’ behoeft te zijn voor het aanzien van de wetenschapper, leren enkele benoemingen tot hoogleraar in het publiekrecht van juristen die niet op een monografie zijn gepromoveerd. Zie daarover nader: L.J.A. Pieterse, ‘Het proefschrift, observaties van een buitenstaander’ (*Opinie*), *NTFR* 2015/962, p. 1-6.

34 Vgl. J.M. Barendrecht, ‘Rechtswetenschap: stoffig of inventief?’, *NJB* 1996, afl. 19, p. 710.

35 J.H. Nieuwenhuis, ‘Hoe lang duurt een proefschrift?’, *NTBR* 2003/10, p. 547.

36 Daarbij kunnen uiteenlopende technieken worden ingezet. Zo is het denkbaar dat iemand verschillende in de literatuur gezegde argumenten op elkaar laat inwerken, in de hoop met deze ‘collagetechniek’ nieuwe inzichten op te doen.

37 De klassieke methoden zouden ertoe kunnen leiden dat lineaire denkpatronen ontstaan. Vgl. psycholoog Sarah Durston die te kennen geeft dat het zaak is veel meer te denken in termen van relaties, bijvoorbeeld tussen processen (‘Wetenschap moet in relaties denken’, *NRC Handelsblad* 6 januari 2018).

de 'retrograde methode' van Van der Heijden".³⁸ De aanpak (van het onderzoek) kan derhalve een denkmethode of denkhouding,³⁹ maar evenzeer een rechtsvindings-theorie zijn.⁴⁰ De huidige maatstaven indiceren dat onderzoekers transparant zijn over de methode die zij gebruiken. Die moet adequaat worden verantwoord en wellicht ook invoelbaar zijn voor de lezer. Zoiets, een nadrukkelijke uitwerking van de gebruikte methode, kan ook teleurstellend of zelfs ontgoochelend zijn. Zo be kroop een recensent nog niet zo lang geleden het gevoel dat Murakami, een literaire wereldster, in zijn jongste roman "te expliciet een blik toestaat op zijn methode, die maar het best in nevelen gehuld kan blijven, zoals bij illusionisten".⁴¹

3 Ervaringen van een voormalige promovendus

Het schrijven van een proefschrift is wel een "avontuur"⁴² genoemd. Blokland,⁴³ die in december 2016 aan de Vrije Universiteit bij Van Hilten promoveerde op het onderwerp omzetbelastingaspecten van ondernemings-

financiering,⁴⁴ deed daarvan verslag of moet ik, wat bevindelijker, en daarmee wat meer in overeenstemming met de mores van de Vrije Universiteit, zeggen: getuigde daarvan? De 'fabricage' van zijn proefschrift heb ik van redelijk nabij mogen meemaken, en dat was niet alleen interessant, maar ook een voorrecht te noemen. Bij onze eerste ontmoeting in het voorjaar van 2010 – we bleken collega's te zijn, zonder dat ik mij daarvan bewust was – had Blokland een mogelijk onderwerp in het vizier en bevond hij zich in het stadium van de eerste oriëntatie daarop. Inmiddels is het onderzoek voltooid en is er een boek tot stand gebracht dat ook in de praktijk goede diensten bewijst: advocaten die in de sfeer van de overnames werkzaam zijn, raadplegen het met vrucht, zo heb ik uit het veld vernomen.

Blokland heeft een duidelijke visie, zo bleek uit zijn onderhoudende voordracht die soms trekken van een causerie vertoonde. Een proefschrift, zo hield hij de aanwezigen voor, is geen levenswerk, of wellicht beter uitgedrukt: het moet niet ontaarden in een levenswerk. Zijn boek, zo had Blokland zich voorgenomen, zou niet te dik moeten worden. Het leek hem verstandig het bij zo'n 200 bladzijden te laten. Promoveren is dan wellicht een proeve van bekwaamheid te noemen, maar volgens sommigen is het vooral het bewijs dat de onderzoeker in staat is een boek te schrijven dat de toets van het wetenschappelijke forum kan doorstaan. En dat behoeft niet per se een hemelbestormende studie te zijn, al zal de auteur ervan de stille hoop koesteren dat iets ontstaat waarvan de buitenwereld staat te kijken. In zijn voordracht behandelde Blokland verder tal van andere aspecten, zoals de aanpak van het onderzoek, de omgang met de promotor, de verdediging, die hij het allerleukste deel van het promotietraject, zelfs het absolute hoogtepunt noemde en de vraag of er leven na het proefschrift is.⁴⁵

Over de eerste fase van zijn onderzoek, verhaalde Blokland uitgebreid. Die fase begon met een gesprek met zijn promotor ergens op de campus van de universiteit onder het genot van versgemalen koffie. Het advies van zijn promotor was om eerst maar eens een lijstje met mogelijke thema's uit te werken, en in een later stadium te bezien of zij met elkaar kunnen worden verbonden tot een geheel. Die aanpak is hem bevallen, zij het dat er een uitstapje naar een verlaten deel van Frankrijk voor nodig was om een

38 C.J.H. Jansen, 'Prof. mr. E.J.J. van der Heijden (1885-1941) in het licht van zijn tijd', in: G. van Solinge e.a. (red.), *50 jaar Van der Heijden Instituut (1966-2016)*, Deventer; Wolters Kluwer 2017, p. 21.

39 Zie over het belang daarvan: H.C.F. Schoordijk, 'De jurist, zijn opleiding, zijn onderzoek, anno 2000', *NJB* 1998, afl. 22, p. 981, die meent dat het op universiteiten veelal niet gaat om wat gedoceerd wordt, als maar gedoceerd wordt met het oog op het verwerven van een methode van denken.

40 "Ik heb rechtsvindingstheorieën altijd heel interessant gevonden", aldus Leijten in een interview. "Ik denk", zo vervolgt hij, "dat je een goede rechter kunt zijn zonder veel af te weten van rechtsvindings-theorie, maar dat het helpt als je je er wel in verdiept hebt. Ik vind rechtsvindings-theorieën niet onbeduidend, maar zij geven niet de oplossing voor de rechter. Zij geven de rechter alleen een grotere 'range' binnen zijn denken. Behalve als hij of zij een te groot theoreticus of een te absoluut mens is en altijd volgens een bepaalde rechtsvindingsmethode zou willen beslissen, dat gaat gewoonweg niet". Zie: 'De illusionaire zekerheid van de rechtspraak. Interview met prof. mr. J.C.M. Leijten', *Ars Aequi* (AA) 1990, p. 215.

41 Auke Hulst, 'De magie van Murakami is nog niet weg', *NRC Handelsblad* 12 januari 2018.

42 Aldus Wim Voermans, in: F.E. Mulder (red.), *Ik zou het zo weer doen. Terugblikken op proefschriften uit het tienjarige bestaan van het E.M. Meijers Instituut, Leiden: E.M. Meijers Instituut 2007*, p. VI. De titel van deze bundel lijkt te zijn ontleend aan de bijdrage van R.P. Raas (p. 21-22).

43 W.J. Blokland is verbonden aan het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad en de Vrije Universiteit Amsterdam.

44 Deventer: Wolters Kluwer 2016. Zie in verband daarmee ook: W.J. Blokland, 'Het economische karakter van het houden van aandelen in de btw', *NTFR-B* 2017/22.

45 Dat is beslist het geval. Zo heeft Blokland tijd gevonden om in het huwelijk te treden en verdiept hij zich sinds begin dit jaar in andere belastingen, zoals de vennootschapsbelasting, de overdrachtsbelasting en de verhuurderheffing, en wel als medewerker van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad.

overkoepelend thema te vinden dat tot de verbeelding sprak. En dat, die vondst, was een hele opluchting, zo gaf Blokland te kennen.

Een ander advies dat Blokland met de aanwezigen deelde, was dat de onderzoeker weliswaar moet lezen en studeren, maar vooral niet te lang moet wachten met schrijven. Door gedachten aan het papier toe te vertrouwen, blijkt of iets vruchtbaars kan ontstaan. Uiteraard is het zaak om het geschrevene een plaats te geven en om dat goed te laten verlopen is een adequate structuur onontbeerlijk. De opbouw van het boek, de compositie, zal voor veel onderzoekers een worsteling zijn. Blokland heeft – ook in de weekenden – zijn collega's opgezocht en als klankbord gebruikt om uiteindelijk tot een goede, systematische opbouw van zijn proefschrift te komen. Ook heeft hij zich verdiept in methodologische aspecten van onderzoek doen en ervoor gekozen zijn invalshoek en methoden te verantwoorden zonder te overdrijven, iets wat in andere proefschriften weleens lijkt te gebeuren.

Verder vertelde Blokland, die duidelijk in zijn element was, smakelijk over het proces dat het schrijven van een proefschrift is. Dat illustreerde hij aan de hand van afbeeldingen uit de sfeer van het wielrennen, in het bijzonder de Tour de France ("blijven trappen", aldus de inleider, anders lukt het niet boven te komen). De verleiding om tijdens het onderzoek prioriteit te geven aan randzaken, zoals Blokland dat noemde, kan groot zijn, zo weet hij uit eigen ervaring. Om het project verder te brengen – de beperkte mate van progressie begon te knagen – heeft hij op enig moment besloten concrete werkafspraken met zijn promotor te maken. De kern ervan bestond uit de afspraak om periodiek – in principe elke twee maanden – samen te komen en de dan beschikbare teksten te bespreken, in zijn geval gebeurde dat veelal bij de promotor thuis, en daarvan gaf hij een aardige sfeerimpressie. Deze aanpak bleek te werken, en na enkele jaren hard werken en enige slapeloze nachten bleek het proefschrift 'opeens' – bijna tot zijn eigen verbazing – zo goed als voltooid te zijn; of zoals zijn promotor zei: "zo kan het wel naar de commissie".

De promotor ziet Blokland als een soort ploegleider, iemand die aanmoedigt, de kwaliteit van het onderzoek bewaakt, en de promovendus vrij laat eigen denkbeelden te ontwikkelen. De relatie met Van Hilten, als gezegd zijn promotor, typeerde Blokland als harmonieus. Verder was Pötgens bij diens proefschrift betrokken. De betrokkenheid van een relatieve buitenstaander op het onderzoeksterrein – Pötgens beweegt zich gewoonlijk op het terrein van het internationale en Europese belastingrecht – heeft Blokland geholpen na te denken over ogenschijnlijke vanzelfsprekendheden.

In reactie op een van de vragen gaf hij te kennen dat onderzoekers zich moeten realiseren dat het perspectief op de stof die zij in een andere werkkring onvermijdelijk ontwikkelen, het denken in de wetenschappelijke sfeer kan beïnvloeden. Van zijn werkgever heeft

Blokland overigens alle ruimte gekregen en van belemmeringen die sommige onderzoekers kunnen ervaren die bij de fiscus werken, heeft hij geen last gehad. In het laatste deel van zijn inleiding ging Blokland in op zijn verdediging en de voorbereiding daarvan. De voorbereiding gaat gepaard met nogal wat administratieve beslommingen. Het is verder denkbaar om een proefpromotie te organiseren, en dat gebeurt ook wel eens, maar Blokland heeft daar bewust niet voor gekozen, onder meer omdat de ambiance van de eigenlijke promotieplechtigheid niet goed is na te bootsen. Belangrijker is zijns inziens het opzoeken van ontspanning, bijvoorbeeld in de vorm van sporten, zeker de laatste dagen voor de verdediging. Inhoudelijk heeft enige oriëntatie op recente ontwikkelingen in het vakgebied alsmede op de stokpaardjes van de opposanten in zijn geval goede diensten bewezen. De plechtigheid zelf was zo voorbij, zeker omdat één van de leden van de promotiecommissie de gemaakte afspraken in de wind bleek te slaan en nogal wat tijd uittrok, mede om zichzelf en zijn eigen verdiensten te bewieroken.

4 Wat is een goed proefschrift?

De bijdrage van Fleuren,⁴⁶ een betrekkelijke buitenstaander, dat wil zeggen iemand die niet in de fiscaliteit werkzaam is, was bijzonder informatief te noemen. De inzet van zijn inleiding draaide om de vraag wat een goed proefschrift is en "hoe je zo'n ding maakt", zoals de ondertitel van zijn voordracht luidde. Dat niet alleen goede, maar zelfs voorbeeldige proefschriften bestaan, blijkt uit een aardige – onder dezelfde naam verschenen – uitgave die Fleuren de aanwezigen toonde.⁴⁷ In dit boek bespreken ervaren onderzoekers proefschriften ten behoeve van beginnende promovendi die daaruit inspiratie kunnen putten, aangezien het werk van anderen aanknopingspunten kan bevatten voor de aanpak van het eigen onderzoek.

Vervolgens besprak Fleuren enkele elementen die een proefschrift 'goed' maken. Zo moet de tekst helder zijn. En dat betekent ook dat de lezer moet begrijpen waarom een bepaalde passage is opgenomen, en wat de functie ervan is. Wat helder schrijven betreft, kunnen juristen hun licht opsteken bij historici die volgens Fleuren beter schrijven dan rechtsgeleerde auteurs, die zich te vaak verliezen in nuances en dergelijke. Ook de struc-

⁴⁶ J.W.A. Fleuren is universitair hoofddocent Algemene rechtswetenschap aan de Radboud Universiteit Nijmegen en rechter-plaatsvervanger in de rechtbank Gelderland.

⁴⁷ Joseph Fleuren & Tetty Havinga (red.), *Voorbeeldige proefschriften. Beschouwingen over inspirerende rechtsgeleerde dissertaties*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2014. Dit boekje is ook elektronisch te raadplegen via <http://hdl.handle.net/2066/124883>.

tuur zal helder moeten zijn, of zoals een van de contraubanten aan het boekje 'Voorbeeldige proefschriften' dat heeft uitgedrukt: er moet een circulair verband tussen de delen en het geheel bestaan. Verder moet het proefschrift vernieuwend zijn ("Je moet er iets van leren dat je niet zelf zo zou hebben kunnen bedenken"), zij het dat een studie in de ogen van Fleuren vaak welhaast vanzelf iets nieuws blijkt te gaan bevatten, onder meer omdat wordt voortgebouwd op bestaande literatuur en de inzichten die daarin zijn te vinden. Daarnaast is het van belang dat de onderzoeker intellectuele moed toont, dat wil onder meer zeggen dat lastige vragen onder ogen moeten worden gezien. Uit 'Voorbeeldige proefschriften' blijkt verder dat waardering bestaat voor onderzoek waarin verschillende invalshoeken aan bod komen of een interdisciplinaire benadering kennen. Wat de omvang van het proefschrift betreft, geldt de stelregel dat hoe geringer de omvang van het werk is, des te meer waardering zal bestaan voor het geschrevene. Dit omgekeerd (evenredige?) verband zou in een formule kunnen worden 'gevangen', aldus Fleuren, die er overigens niet voor voelt limieten of absolute normen voor te schrijven. Als vuistregel zou zijns inziens kunnen worden aangehouden, dat een proefschrift in twee volle dagen gelezen moet kunnen worden. Dat betekent dat een boek niet veel meer dan 200 bladzijden zal moeten beslaan.

Een goed proefschrift valt te herkennen aan een geïntegreerde benadering, zo betoogde Fleuren. Dat betekent onder meer dat het proefschrift niet het verslag van het onderzoek moet zijn; wat de onderzoeker voor zichzelf uitzoekt, en dat kan veel zijn, hoeft niet in het proefschrift terug te keren. Een goed voorbeeld van een proefschrift dat blijk geeft van een geïntegreerde benadering, is dat van Schönfeld, dat in 1979 is verdedigd,⁴⁸ en Fleuren uit zijn tas tevoorschijn haalde om aan de aanwezigen te laten zien. De auteur is er volgens Fleuren in geslaagd een proefschrift te schrijven (van ongeveer 100 bladzijden) dat precies voldoende context bevat om het betoog en de daarin verwerkte ontdekkingen en inzichten te kunnen volgen. Verder vermijdt Schönfeld ballast, houdt hij de vaart in het verhaal en weet de auteur de omvang van het boek binnen de perken te houden. Het is in de ogen van Fleuren een alleszins overtuigend proefschrift, al tekende hij er wel bij aan dat hij niet wist of promotores en manuscriptcommissies tegenwoordig nog genoeg zouden durven te nemen met een dissertatie van een dergelijke geringe omvang.

Het tweede deel van zijn voordracht ging over het ontsluiten van onderzoeksmateriaal. Dat ingevingen verloren kunnen gaan, zal menigeen hebben ervaren. Mede daarom is het van belang dat zij worden vastgelegd en

gemakkelijk te traceren zijn, zo hield Fleuren zijn gehoor voor. Dat geldt ook voor onderzoeksmateriaal dat promovendi verzamelen. Doorgaans zal het gaan om een niet geringe hoeveelheid (parlementaire documenten, rechtspraak en literatuur), ook omdat promovendi de neiging hebben nogal grondig te werk te gaan ("zij willen alles zien") en heel wat tijd in de bibliotheek doorbrengen. Hoogleraren daarentegen ziet Fleuren eigenlijk nooit in de bibliotheek, zoals hij de aanwezigen niet zonder milde spot toevertrouwde. Om informatie vast te houden, is het van belang in elk geval iets te doen, zo luidde zijn boodschap, bijvoorbeeld door een databaseprogramma te gebruiken of slimme alternatieven⁴⁹ in te zetten die een vrije ordening van het materiaal mogelijk maken.

5 Lessen van een promotor

De promotor zal doorgaans een niet onbelangrijke rol vervullen in het proces dat promoveren is. Van sommigen is bekend dat zij hun denkbeelden opleggen aan de onderzoekers die zij onder zich hebben, en dat kan tot een breuk leiden. Daarvan zijn voorbeelden te geven. Anderen, zoals de promotor van Blokland, zijn liberaler en dagen onderzoekers uit om "met eigen ideeën te komen en die in een fatsoenlijke stijl op te schrijven".⁵⁰ Ook de visie op de aanpak, de werkwijze, zal per promotor verschillen. Van Nieboer, een strafrechtgeleerde, is bekend dat hij een kandidaat eerst wat vingeroefeningen liet doen om theoretisch te leren schrijven, zoals hij dat noemde. En pas als hij de tijd rijp achtte, kon het echte werk gaan beginnen. "Begin maar midden in, doe maar net of je de inleidende hoofdstukken al klaar hebt, dat geeft de burger moed", zo hield hij eens een promovendus voor.⁵¹ "Als je de draad maar vast hebt", aldus nog steeds Nieboer. Dat lijkt mij een waardevol advies.

Ook Gribnau,⁵² die op het laatste moment de door griep gevelde Van Kesteren verving, gaf adviezen die hij overigens als aandachtspunten presenteerde, en deelde verder zijn ervaringen als promotor, en die heeft hij zeker.

49 Zie daarover nader de slides van Fleuren, die op de website van de vereniging zijn geplaatst.

Zie: www.belastingwetenschap.nl.

50 M.S. Groenhuijsen, 'In memoriam prof. mr. A.L. Melai (1918-2008)', *Delikt en Delinkwent (DD)* 2008/32.

51 Aldus (voormalig kamergenoot van Nieboer) G.A.M. Strijards, 'Ter nagedachtenis aan Wim Nieboer (1927-2009)', *Delikt en Delinkwent (DD)* 2009/49.

52 J.L.M. Gribnau is hoogleraar Methodologie van het belastingrecht aan het Fiscaal Instituut Tilburg en bijzonder hoogleraar Kwaliteit van fiscale regelgeving aan de Universiteit Leiden.

48 K.M. Schönfeld, *Montesquieu en "La bouche de la loi"*, Leiden: New Rhine Publishers 1979.

De afgelopen jaren heeft hij acht promovendi begeleid die zijn gepromoveerd op uiteenlopende onderwerpen (zoals internationale informatieverplichtingen, terugwerkende kracht van belastingwetgeving, rechtsvinding, mediation en dergelijke).⁵³ En daar blijft het niet bij: in 2018 zijn twee verdedigingen voorzien.

Een potentiële promovendus moet weten waaraan hij begint, zo waarschuwde Gribnau. Om het project een kans van slagen te geven, is het belangrijk werk- en privéomstandigheden af te stemmen op een leven dat zich gedurende enkele jaren – soms een decennium – afspeelt in studeervertrekken. Daarvan zal ook het thuisfront, zo dat aanwezig is, doordrongen moeten zijn, zo bracht Kavelaars,⁵⁴ secretaris en penningmeester van de vereniging, met klem onder de aandacht. Verder wees Gribnau erop dat promotor en promovendus bij elkaar moeten passen; de betrokkenen moeten met elkaar kunnen werken. Een ander aandachtspunt bij de start van het onderzoek, is dat een goede – onderzoekbare – probleemstelling, hypothese, methodologie en planning cruciaal zijn, ook bij buitenpromovendi. De probleemstelling vormt de rode draad van het hele onderzoek en dient goed afgebakend en heel precies geformuleerd te zijn – zodat de lezer weet wat hij of zij kan verwachten. Uit de probleemstelling dienen verschillende te beantwoorden vragen te worden afgeleid. Het geheel dient in een logische volgorde te worden geplaatst. Vragen en de volgorde van behandeling moeten worden verantwoord om de lezer te overtuigen van de logische, rationele aanpak van het probleem. Dat geldt ook voor geschiktheid en noodzakelijkheid van de gebruikte methode(n): de klassiek dogmatisch (doctrinaire) methode, (intern of extern) rechtsvergelijkende methode, monodisciplinair of multidisciplinair onderzoek en de gekozen disciplines. Multidisciplinair onderzoek kan zeer waardevol zijn maar is ook zeer tijdrovend.⁵⁵ Meestal moet dan immers serieuze kennis van een nieuwe discipline worden aangeleerd en dat is niet eenvoudig. Het is dan ook noodzakelijk om een specialist in die (tweede) discipline te raadplegen en aan deze persoon concepthoofdstukken ter controle voor te leggen.

⁵³ Zie de slides van zijn presentatie die op de website van de vereniging zijn te vinden.

⁵⁴ P. Kavelaars is hoogleraar Fiscale economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, buitengewoon hoogleraar aan de University of Curaçao en verbonden aan het Wetenschappelijk Bureau van Deloitte Belastingadviseurs.

⁵⁵ G.T.K. Meussen noemt in de eerder genoemde uitgave *Voorbeeldige proefschriften. Beschouwingen over inspirerende rechtsgeleerde dissertaties de proefschriften van N.C.G. Gubbels, Samenlevingsverbanden in de inkomstenbelasting en de schenk- en erfbelasting*, Deventer: Kluwer 2011, en die van M.J. Hoogeveen, *De kwaliteit van de bedrijfsopvolgingswetgeving*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2011, als geslaagde voorbeelden.

Mogelijk wordt deze persoon dan ook lid van de commissie of zelfs copromotor.⁵⁶

Verder ging Gribnau uitgebreid in op verwachtingenmanagement. Bespreek, aldus Gribnau, in extenso het schrijfproces, de afbakening van het onderwerp, wanneer en hoe commentaar op het geschrevene wordt geleverd, en wat de betekenis daarvan is: betreft het globale, eerste bevindingen en gaat de promotor het manuscript later al dan niet na complete herschrijving 'echt' kritisch doornemen of komt de begeleider meteen ter zake met de nodige detailkritiek op verschillende hoofdstukken die geschreven zijn in een overeengekomen volgorde (die in principe ook niet meer zal worden gewijzigd). Verder hamerde Gribnau op het belang van communicatie: bespreek de omvang van het boek, de frequentie van de gesprekken of contactmomenten, maak van die besprekingen verslagen, voorkom – kortom – dat misverstanden ontstaan.

Op een aparte slide toonde de inleider enkele aandachtspunten die tijdens het onderzoek in gedachten moeten worden gehouden. Zo zal geregeld terugkoppeling naar de promotor(en) moeten plaatsvinden, zal de promovendus tegenspraak moeten organiseren, bijvoorbeeld door 'tegenlezers' te mobiliseren (dat kunnen ook leken zijn), en ervoor moeten zorgen dat werkzaamheden naast het onderzoek, zoals onderwijsverplichtingen, andere publicaties en werken in de praktijk, niet de overhand krijgen; zij mogen de voortgang van het onderzoek niet belemmeren, zo hield Gribnau de aanwezigen voor. Of tussentijds publiceren van een deel van het onderzoek aan te bevelen is, valt niet op voorhand te zeggen. De onderzoeker die dat doet, 'claimt' als het ware het onderwerp en toont de buitenwereld dat hij daarop expertise aan het ontwikkelen is. Maar een publicatie is een tijdrovende aangelegenheid; een deel van het werk 'voorpubliceren' vergt een bewerking van de eerder geschreven tekst die bovendien zal moeten worden ingeleid en tevens in een context worden geplaatst. Uiteindelijk gaat het om het boek, en de belangrijkste hoofdstukken daarvan zijn de inleiding, die op het einde wordt geschreven, en de conclusies. Die moeten er pico bello uitzien, omdat deze delen het beste worden gelezen, aldus Gribnau. De finale afronding van het boek neemt doorgaans enkele maanden en misschien wel een jaar in beslag. In deze fase zal op zoek gegaan moeten worden naar een uitgever en kan ook worden nagedacht over de samenstelling van de commissie; in voorkomende gevallen kan het aangewezen zijn een specialist uit het buitenland deel uit te laten maken van de commissie.

⁵⁶ Dit gebeurde bij S.M.H. Dusarduijn, *De rechtsfictie in de inkomstenbelasting. De fiscale kleur van het alsof*, Enschede: Gildeprint 2015.

Verder adviseerde Gribnau de verdediging te oefenen, zodat de onderzoeker leert omgaan met vervelende vragen die soms zijn gebaseerd op informatie die in voetnoten is opgenomen. In dit verband refereerde Essers aan de zogenoemde pre-defence die aan sommige economische faculteiten gebruikelijk is. De kandidaat moet deze sessie 'overleven', anders wordt hij niet toegelaten tot de eigenlijke verdediging. Uit de pre-defence kan volgen dat de onderzoeker bepaalde delen van het manuscript moet aanpassen, en dat kan, aldus Essers, tot een beter boek leiden (en tot een nieuwe zenuwinzinking bij de onderzoeker, zo kan daaraan worden toegevoegd, zeker indien de commissieleden zich niet weten te beperken tot enkele suggesties). De commissie kan het manuscript ook afwijzen, maar dat zal slechts in uitzonderlijke gevallen aan de orde zijn. En wat de verdediging zelf betreft: vat de gestelde vragen telkens kort samen en geef gericht antwoord, aldus Gribnau. De inleider sloot af met enkele stellingen. Zo poneerde hij de stelling dat een proefschrift een proeve van bekwaamheid is van het verrichten van onafhankelijk zelfstandig onderzoek; een levenswerk is het niet. Zorg voor focus, een andere stelling van Gribnau; het geschrevene moet functioneel zijn, moet bijdragen aan de

beantwoording van de probleemstelling. In dit kader wees hij erop dat diepgang en gebruik van liefst ook buitenlandse literatuur weliswaar belangrijk is, maar dat er grenzen zijn. De onderzoeker moet, met andere woorden, weten van ophouden en niet alle uitgangspunten willen bevragen. Verder betoogde Gribnau, daarbij puttend uit eigen ervaring, dat schrijven vooral weggoeien is.

6 Tot besluit

Het was, zoals Essers terecht kon concluderen, een mooie, inhoudelijke en ook anderszins geslaagde bijeenkomst te noemen. Essers drukte de aanwezigen – bij wijze van laatste les – op het hart tijdens de verdediging de vragen van de leden van de commissie niet te kwalificeren ("dat is een goede vraag"), omdat de kandidaat ervan uit mag en moet gaan dat de vragen allemaal van voldoende kaliber zijn. Wie een vraag als 'goed' bestempelt, zal dat tevens bij de andere vragen moeten doen. Zinvol is dat niet. Vervolgens sprak Essers zijn dank uit voor de gastvrijheid die de Vrije Universiteit verleende en beëindigde hij de bijeenkomst.